

Nasilje prema vršnjacima (bullying)

Tutić, Vlatka

Undergraduate thesis / Završni rad

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:563746>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-02-03**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij psihologije

Vlatka Tutić

Nasilje prema vršnjacima (bullying)

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Silvija Ručević

U Osijeku, 2012.

SAŽETAK

Zlostavljanje djece je prepoznato kao značajan problem u školskom sustavu i širem društvu. U školama, slučajevi zlostavljanja mogu biti u bilo kojem od oblika (fizičko, seksualno ili psihološko zlostavljanje). Ovaj rad će se usmjeriti na nasilje koje se zbiva među vršnjacima (bullying), te objasniti sam koncept bullyinga, njegovu prevalenciju, kao i posljedice koje ono ostavlja za žrtve. Također će detaljnije biti opisane vrste nasilja, razlozi zbog kojih do njega dolazi, te sudionici kruga nasilja i njihovi profili (nasilnik, žrtva i promatrač). Rad će se osvrnuti i na skrivenu kulturu agresije među djevojkama (vršnjačko nasilje među djevojkama), kao i na najsvremeniji oblik nasilja među vršnjacima – nasilje preko interneta (cyberbullying). Osim toga, na kraju rada biti će navedeni i znakovi upozorenja za predviđanje nasilničkog ponašanja kod maloljetnika.

Ključne riječi : nasilje prema vršnjacima, bullying, nasilje preko interneta, cyberbullying

SADRŽAJ

1. UVOD	4
2. VRSTE NASILJA	5
2.1. Verbalno nasilje.....	5
2.2. Fizičko nasilje.....	5
2.3. Nasilje kroz odnose.....	5
2.4. Seksualno nasilje.....	6
2.5. Spolne razlike u korištenju pojedinih oblika nasilja.....	7
3. NASILJE MEĐU VRŠNJACIMA KOD DJEVOJAKA	7
4. KRUG NASILJA	8
4.1. Nasilnik.....	9
4.1.1. Vrste nasilnika.....	10
4.2. Žrtva.....	11
4.3. Promatrač.....	12
5. SUVREMENI OBLIK NASILJA – NASILJE PREKO INTERNETA	13
5.1. Nasilnici preko interneta i žrtve.....	15
6. POSLJEDICE NASILNIŠTVA	17
7. ZNAKOVI UPOZORENJA ZA PREDVIĐANJE NASILNIČKOG PONAŠANJA KOD MALOLJETNIKA	18
8. ZAKLJUČAK	19
LITERATURA.....	20

1. UVOD

Nasilništvo je oduvijek bilo prisutno u školama, a u današnje vrijeme ono postaje sve veći problem sa sve opasnijim posljedicama. Ono nije samo dječja igra nego zastrašujuće iskustvo s kojim se mnoga djeca susreću svaki dan, te je stoga prepoznato kao značajni problem u školama diljem svijeta. Definiranje nasilja među vršnjacima je teško jer niti jedna definicija ne pokriva sve aspekte. Ipak, jedna od najčešće navođenih definicija jest da je nasilništvo „svjesna, željena i namjerna neprijateljska aktivnost čija je svrha povrijediti, izazvati strah kroz prijetnje ili daljnju agresiju, te stvoriti zastrašenost“ (Olweus, 1998). Stres s kojim se žrtve susreću ne proizlazi samo iz onoga što se događa već i iz straha od onoga što bi se moglo dogoditi. Olweus (1998) smatra da nasilje među vršnjacima uključuje tri bitna elementa. Prvi element su negativni postupci, a oni podrazumijevaju namjerno nanošenje ozljeda drugoj osobi. Mogu biti fizički (udaranje, guranje ili sputavanje drugoga tjelesnim dodirima) i verbalni (izrugivanje, zadirkivanje i prijetnje). Druga karakteristika jest da su takvi negativni postupci ponavljani i trajni, tj. da bi se neki negativan postupak smatrao nasiljem mora se ponavljati i biti trajan. Nasilje također karakterizira i asimetričan odnos snaga - nasilništvom nazivamo samo ako između učenika postoji nesrazmjer snaga. Stvarni ili percipirani nesrazmjer snaga može se javiti u situacijama izravnog nasilništva ako je učenik (žrtva) zaista fizički slabiji u odnosu na učenika (zlostavljača), ako žrtva sebe doživljava fizički ili mentalno slabijom, te ako postoji brojčani nesrazmjer između žrtve i zlostavljača. U situacijama neizravnog nasilništva nesrazmjer snaga može se javiti u slučaju izolacije učenika iz grupe, širenju glasina i tome slično (Olweus, 1998). Nasilništvo može biti direktno (zadirkivanje, udaranje ili prijetnje) i indirektno (kroz isključivanje, glasine ili manipulaciju). U ovom radu su vrste nasilja objašnjene u drugom poglavlju koje je podijeljeno na verbalno, fizičko, nasilje kroz odnose, i seksualno nasilje. Od posljedica nasilja u školi ne trpe samo žrtve. Mnoga djeca koja zlostavljaju drugu djecu nastavljaju takve naučene obrasce ponašanja i u odrasloj dobi. Također, nasilje utječe i na promatrače. I žrtve, i nasilnici i promatrači su sudionici kruga nasilja koji, ako se na vrijeme ne prepozna i ne prekine, može imati dalekosežne posljedice za svakog sudionika. Krugovi nasilja koje je posebice teško prepoznati su oni koji se odvijaju među djevojkama koje se uglavnom koriste indirektnim oblicima nasilja. Također, posljednjih godina se napretkom tehnologije pojavio i novi oblik nasilja među vršnjacima – nasilje preko interneta kojega je jednako teško identificirati i prekinuti zbog anonimnosti koju pruža nasilnicima. Svi ti oblici nasilja ostavljaju teške emocionalne posljedice za žrtve, koje mogu dovesti do tragedija koje se sve češće događaju – ubojstava i samoubojstava. Stoga je važno znati prepoznati znakove upozorenja („crvene

zastave“) koji mogu ukazivati na mogućnost pojave nasilničkog ponašanja kod maloljetnika, a navedeni su u posljednjem poglavlju.

2. VRSTE NASILJA

Iako se u literaturi mogu pronaći različite podjele nasilja, kada se radi o nasilju među vršnjacima većina autora koristi podjelu na slijedeće tri vrste: verbalno, fizičko i nasilje kroz odnose. Stoga će i u ovom radu biti opisana navedena tri oblika. Također, sva tri oblika mogu biti prožeta seksualnim prizvucima, te će seksualno nasilje biti posebno opisano.

2.1. Verbalno nasilje

Verbalno nasilništvo je najčešći oblik nasilja kojeg koriste i dječaci i djevojčice. Može biti u obliku nadijevanja imena, vrijeđanja, omalovažavanja, okrutne kritike, sramoćenja, rasističkih aluzija, te seksualno sugestivnih ili zlostavljajućih dobacivanja. Mlađa djeca koja još nisu razvila čvrstu sliku o sebi osobito su podložna verbalnom nasilju. Ako se takvo nasilje dopušta ili sustavno previđa, postaje normalno i meta se dehumanizira, postaje svakodnevni predmet izrugivanja te je često isključena iz drugih, prosocijalnih aktivnosti. Verbalno nasilje je često začetak druga dva oblika nasilništva i može biti prvi korak prema ozbiljnijem i degradirajućem nasilju (Coloroso, 2004).

2.2. Fizičko nasilje

Fizičko nasilje odnosi se na šamaranje, udaranje, davljenje, udarce nogom, šakom, ugrize, grebanje, pljuvanje, oštećivanje ili uništavanje odjeće ili imovine žrtve. Što je nasilnik stariji i jači takvo nasilništvo postaje opasnije. Za dijete koje redovito ima ulogu nasilnika postoji vrlo velika vjerojatnost da će u budućnosti počinuti i ozbiljnije protuzakonite prekršaje (Farrington i Ttofi, 2011).

2.3. Nasilje kroz odnose

Nasilje kroz odnose je vrsta skrivene agresije (ili neprijateljskog ponašanja) u kojoj vršnjaci povrijeđuju druge kroz namjernu manipulaciju i oštećivanje svog vršnjačkog odnosa (Crick i Grotpeter, 1995). Postoji pet oblika ovakvog nasilja: podizanje „zida šutnje“ (potpuno ignoriranje osobe), isključivanje iz grupe (isključivanje člana iz svih aktivnosti grupe, ali se za

razliku od ignoriranja u ovom slučaju članu jasno daje do znanja da nema pristupa grupi), širenje glasina i tračanje, podrugljivi komentari i uvjetovanje prijateljstva („Bit ću ti prijatelj ako...“) (Crick i Grotpeter, 1995). Nasilje kroz odnose je najteže otkriti s pozicije promatrača. Ono je naj snažnije početkom puberteta te pratećim fizičkim, mentalnim, emocionalnim i seksualnim promjenama. To je razdoblje u kojem mladi tinejdžeri pokušavaju shvatiti tko su i nastoje se uklopiti među vršnjake. Namjerno isključivanje osobe često se previđa kao oblik nasilništva jer nije lako uočljivo, niti su posljedice toliko očite, a bol koju ono izaziva često se skriva (Coloroso, 2004).

2.4. Seksualno nasilje

Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji, seksualno nasilje je bilo koji seksualni čin, pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjeni seksualni komentar ili prijedlog koji je usmjeren protiv osobe i njezine seksualnosti, a koji može počinuti druga osoba bez obzira na odnos sa žrtvom ili situaciju u kojoj se nalaze (WHO, 2002). Sva tri oblika nasilja (fizičko, verbalno, nasilje u odnosima) mogu biti prožeti seksualnim prizvucima. *Verbalno seksualno nasilništvo* često je prvi korak prema omalovažavajućem seksualnom nasilju. Priroda ovog oblika nasilja drugačija je kod dječaka i djevojčica. Riječi koje se koriste za nasilje nad dječacima su pogrdni termini koji definiraju dječake „manje muškima“ ili homofobični termini, dok se riječi koje se koriste za nasilje nad djevojčicama odnose na njihova tijela, te omalovažavanje njihove seksualnosti. Verbalno seksualno nasilništvo može uključivati i prijetnje seksualnim činom, kao i seksističke ili seksualne šale. *Fizičko seksualno nasilništvo* može uključivati dodirivanje, hvatanje na seksualizirani način, štipanje, skidanje hlača ili podizanje suknji, naslanjanje na žrtvu na seksualizirani način ili seksualne napade. *Seksualno nasilništvo u odnosima* odnosi se na seksualne glasine ili seksualne epitete, izbjegavanje žrtve radi njezine seksualne orijentacije, „skeniranje“ žrtvinog tijela, buljenje u grudi, odmjeravanje i opscene geste, ili eksplicitne materijale kojima je svrha posramljivanje, ponižavanje ili omalovažavanje (Coloroso, 2004). Međuvršnjačko seksualno nasilništvo danas je jedan od najraširenijih oblika nasilja u školama. Djevojčice koje ranije sazrijevaju i dječaci koji kasnije sazrijevaju vjerojatnije će postati metama seksualnog nasilništva, kao i djeca drugačije seksualne orijentacije.

2.5. Spolne razlike u korištenju pojedinih oblika nasilja

Rezultati istraživanja Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba iz 2003. godine, o nasilju među djecom u školi (od 4. do 8. razreda) pokazali su da 27% djece svakodnevno ili gotovo

svakodnevno doživljava neke oblike nasilja u školi, te da se 16% djece gotovo svakodnevno ponaša nasilno prema drugoj djeci, pri čemu 8% djece istovremeno i čini i doživljava nasilje.

Kad se uzmu u obzir svi oblici nasilja, dječaci općenito pokazuju veću sklonost nasilju prema drugoj djeci od djevojčica (Olweus, 1998). I u istraživanju iz 2003. je potvrđeno da se dječaci značajno češće ponašaju nasilno, ali i da češće doživljavaju nasilje.

Isto tako, rezultati raznih istraživanja upućuju na spolne razlike u obliku počinjenoga nasilja tako što su dječaci skloniji direktnom, fizičkom nasilništvu. Oba spola podjednako su sklona direktnom verbalnom nasilništvu (npr. vrijeđanje, zadirkivanje). S dobi (od desete do četrnaeste godine) se povećava učestalost nasilnog ponašanja, naročito verbalnog.

Za razliku od dječaka koji češće koriste fizičko nasilništvo, djevojčice češće koriste nasilje kroz odnose. Ta razlika proizlazi iz razlike u socijalizaciji dječaka i djevojčica, a ne samo iz razlika u fizičkoj sposobnosti ili veličini. Dječaci se obično igraju u velikim, slabo definiranim skupinama, okupljeni oko zajedničkih interesa. Uspostavljaju snažnu hijerarhiju koja je jasno definirana i poštovana. Fizičke sposobnosti se poštuju više od intelektualnih. No, fizičko nasilje nije svojstveno samo dječacima. Veće djevojčice često podmeću nogu, guraju itd. manje djevojčice ili dječake. Djevojčice češće kao oružje koriste nasilje kroz odnose. One se igraju u manjim, intimnijim krugovima s jasno definiranim granicama, čime je lakše povrijediti drugu djevojčicu kroz jednostavno isključivanje iz socijalnog kruga (Coloroso, 2004). Slijedeće poglavlje je posvećeno upravo karakteristikama nasilja među djevojkama.

3. NASILJE MEĐU VRŠNJACIMA KOD DJEVOJAKA

Postoji skrivena kultura agresije djevojaka prema djevojkama. Tu agresiju ne karakterizira otvoreno tjelesno i verbalno ponašanje jer naša kultura djevojkama uskraćuje pristup otvorenom konfliktu te na taj način sili njihovu agresivnost na kanaliziranje u netjelesne, neizravne i prikrivene oblike. Djevojke koriste klevetu, isključivanje, ogovaranje, pogrдне nadimke i manipuliranje da bi nanijele psihološku bol žrtvama koje su odabrale. Za razliku od dječaka koji su skloni tiraniziranju površnih poznanika ili potpunih stranaca, djevojke često vrše napade u mrežama prijateljstva zbog čega je njihovu agresiju teže identificirati, a šteta koju to ostavlja žrtvama se time samo povećava (Simmons, 2005). Zbog svoje prikrivenosti i neizravnosti, agresija među djevojkama ostala je neistražena sve do 1992. godine kada je grupa norveških istraživača objavila studiju o djevojkama. To istraživanje je pokazalo da i djevojke manifestiraju agresivno ponašanje ali na nekonvencionalne načine. U kasnijim istraživanjima na djevojkama prepoznate su tri potkategorije agresivnog ponašanja: relacijska, neizravna i socijalna agresija (Bjoerkquist i Niemela, 1992). *Relacijska agresija* uključuje nanošenje povrede putem činjenja

štete (ili prijetnje štetom) odnosima ili osjećajima prihvaćanja, prijateljstva ili pripadnosti nekoj grupi. Relacijsko agresivno ponašanje javlja se kada se nekoga ignorira/isključuje iz društva da bi ga se kaznilo ili da bi se od njega dobilo što se želi, pri čemu počiniteljica koristi svoj odnos sa žrtvom kao glavno oružje. *Neizravna agresija* je prikriveno ponašanje, pri kojemu počiniteljica hini da uopće nije imala nikakvu namjeru nekoga povrijediti. Jedan od načina da se takvo ponašanje realizira jest korištenje drugih kao oruđa za nanošenje boli odabranoj meti, npr. širenjem glasina. *Socijalna agresija* usmjerena je narušavanju samopouzdanja ili nečijeg društvenog statusa unutar grupe. Uključuje neke elemente neizravne agresije poput širenja glasina i isključivanja iz društva. Uz malo ili nimalo upozorenja, društvo može „sasjeći“ jednog svog člana. Za djevojku koja je na meti, takvo neočekivano isključivanje može biti zapanjujuće. Jedno od najboljih i najuobičajenijih iskustava među djevojkama jest i iznenadni gubitak bliske prijateljice zbog toga što je postala popularna. Napušteni se zateknu usamljeni sa spoznajom da sami nemaju ono što je potrebno da postanu popularni. Neke popularne djevojke postanu zlobne u susretima u javnosti, a u privatnima ostaju ljubazne, druge se ponašaju obratno, a treće kao da njihova najbolja prijateljica više ne postoji. Kada se napuštene djevojke nadaju da će se prijateljski odnos s onima koje su ih djelomice napustile popraviti, njihova se patnja produžava daleko nakon inicijalnog gubitka. Time što ostaju prijateljice popularnim djevojkama one nauče da će nekome biti stalo do njih samo u trenucima i pod okolnostima koje više nisu pod njihovom kontrolom. Uz gubitak kontrole nad svojim prijateljstvom, djevojke se osjećaju i osobno odgovornima za svoj gubitak.

Najveći dio opisanih oblika ponašanja (neverbalne geste, grubi napadi, ogovaranja iza leđa, širenje glasina, protjerivanje članova društva, dopisivanje porukicama, zlostavljanje šutnjom, prijateljsko ponašanje u privatnim a zlobno u javnim okolnostima itd.) posljedice su nedostatka izravnih sukoba (Simmons, 2005).

4. KRUG NASILJA

Od posljedica nasilja u školi ne trpe samo žrtve. Mnoga djeca koja zlostavljaju drugu djecu nastavljaju takve naučene obrasce ponašanja i u odrasloj dobi, te imaju povećani rizik za zlostavljanje vlastite djece, neuspjeh u međuljudskim odnosima, gubitak posla i zatvorsku kaznu. Nasilje utječe i na promatrače. Takva djeca mogu promatrati nasilje, okrenuti se i otići, pridružiti se nasilju ili aktivno intervenirati i pomoći zlostavljanom djetetu. Svaka od tih mogućnosti ima svoju cijenu. Prekidanje kruga nasilja uključuje mnogo više od identifikacije i zaustavljanja nasilnika. Nužno je ispitati zašto i kako je dijete postalo nasilnik ili meta nasilnika (ponekad i

oboje), kao i ulogu koju imaju promatrači u održavanju kruga nasilja. Najgora kombinacija je nasilnik koji dobiva ono što želi od svoje mete, žrtva koju je strah reći što se događa, promatrači koji gledaju/sudjeluju u nasilju ili ga ignoriraju, odrasla osoba koja nasilje naziva zadirkivanjem a ne mučenjem i gleda na nasilje kao na nužan dio procesa odrastanja, a ne kao prepreku tome. Ako se takva trijada odnosa radikalno ne promijeni, nasilnik neće biti nužno taj koji će terorizirati zajednicu. Naime, neke žrtve čija patnja nije bila prepoznata i čiju su bol ignorirali uzvratile su takvom žestinom i bijesom koji su razorili zajednice. Druge žrtve došle su do razine potpune bespomoćnosti i nepovratnosti te su nasilje okrenule prema sebi i ubile se. Zajedničko svim tim incidentima jest da su ta djeca bila teško zlostavljana, te da se u većini slučajeva nasilje nastavljalo bez dovoljno prigovora, neodobravanja, adekvatne intervencije ili zamjeranja. Čimbenici koji pomažu u održavanju kruga nasilja su: društvo koje nagrađuje nasilnika i okrivljava metu nasilničkog ponašanja, škole koje se pretvaraju da ne postoji problem nasilništva i u kojima postoji dobro utvrđena hijerarhija učeničkih skupina, roditelji koji su modeli i/ili poučavaju djecu nasilništvu kod kuće, i odrasli koji ne vide patnju djece koja su žrtve (Coloroso, 2004).

Karakteristike nasilništva su: nesrazmjer moći (nasilnik može biti stariji, veći, jači, verbalno kompetentniji, više pozicioniran na ljestvici socijalne moći), namjera da se povrijedi (nasilnik želi nanijeti emocionalnu i/ili fizičku bol, očekuje da će njegovi postupci boljeti i uživa u promatranju patnje), prijetnja daljnjom agresijom (i nasilnik i žrtva znaju da će se nasilničko ponašanje vjerojatno ponoviti, ono nije jednokrakni događaj) i prestravljenost (sustavno nasilje se koristi da se zastraši druge i održi dominacija). Nakon što se stvori prestravljenost, nasilnik se može ponašati slobodno, bez straha od okrivljavanja i odmazde. Žrtva je postala toliko bespomoćna da je malo vjerojatno da će uzvratiti ili reći nekome za nasilništvo.

4.1. Nasilnik

Nasilnici postoje u svim veličinama, ne možemo ih uvijek identificirati prema izgledu, ali ih se može izdvojiti na temelju toga kako se ponašaju. Ponekad preuzimaju ideje iz filmova koje gledaju, igrice, od vršnjaka, škole koju pohađaju ili okruženja u kojem žive. Nasilnik proučava okolinu kako bi identificirao potencijalnu metu. Zatim se npr. pravi da se slučajno zaletio u svoju metu i promatra reakcije žrtve, ali i promatrača, koristi okrutne i pogrdne nazive da bi depersonalizirao metu. Promatrači se ili ne obaziru ili se smiju te na taj način pružaju podršku ili nijemo odobravaju nasilničko ponašanje. Nasilnik gleda svoju metu kao predmet izrugivanja, a ne kao vršnjaka ili jednakoga sebi. Žrtva okrivljava samu sebe jer se osjeća nedostatno, nemoćno

prema nasilniku. Neki promatrači odlaze i osjećaju se krivima jer nisu zaustavili nasilnika, drugi se pridružuju i verbalno omalovažavaju metu. Taj proces depersonalizacije i desentizacije omogućava nasilniku i promatračima da počine ozbiljnije nasilje i agresiju nad žrtvom. Nasilnik pronalazi nove mogućnosti za omalovažavanje i mučenje žrtve. Postaje sve više fizički agresivan i osjeća se moćno zastrašujući metu, a rezultat mu pruža osjećaj zadovoljstva i ushićenja. S druge strane, žrtva razmišlja kako izbjeći nasilnika, za vrijeme nastave se ne može koncentrirati na sadržaj, osjeća se fizički loše te nalazi izgovore da izbjegava igralište/toalete/blagavaonicu, osjeća se bespomoćno i beznadno. Nasilnik nastavlja mučiti i ozljeđivati svoju metu sve većom okrutnošću. Postaje tipiziran u ulozi nasilnika, ne uspijeva razviti zdrave vršnjačke odnose, nedostaje mu empatije i doživljava sebe kao moćnog i omiljenog. Žrtva tone dublje u depresiju i bijes – ljuta je na samu sebe, nasilnika, promatrače i odrasle koji nisu željeli ili mogli pomoći. Možda se priključi skupini drugih „nepoželjnih“ pa zajednički osmišljavaju plan za osvetu ili se povlači dublje u izolaciju. Promatrači biraju jednu od četiri mogućnosti: 1. ostanu zastrašeni od strane nasilnika i nastavljaju okrivljavati metu jer je postala žrtva, 2. priključuju se nasilništvu, 3. zbog nedostatka intervencije od strane drugih osjećaju se nemoćni da zaustave nasilje, 4. ne vide potrebu zaustavljanja nasilništva. Nasilnik odrasta s niskim samopoštovanjem, oskudnim socijalnim vještinama i agresivnim odgovorima na provokacije. Nasilništvo postaje njegov način života u osobnim, socijalnim i poslovnim odnosima. S obzirom da nasilništvo vidi kao normalno, umanjuje posljedice nasilništva kroz racionalizacije i isprike. Može zlostavljati vlastitu djecu te na taj način nastaviti prijenos nasilništva.

4.1.1. Vrste nasilnika

Nasilnici se ne rađaju kao nasilnici, oni uče kako to biti. Iako je urođeni temperament jedan od čimbenika, postoje i brojni okolinski utjecaji (obiteljska atmosfera, školski život, zajednica, kultura i mediji), koji dopuštaju ili potiču takvo ponašanje (Coloroso, 2004). Nasilnici se mogu podijeliti u sedam vrsta:

1. Samouvjereni nasilnik – velik ego, napuhano samopoštovanje, osjećaj zasluge, sklonost nasilju i nedostatak empatije. Osjeća se dobro samo dok ima osjećaj superiornosti nad drugima. Vršnjaci i nastavnici mu se često dive radi njegove snažne ličnosti.
2. Socijalni nasilnik – koristi glasine, tračeve, verbalne uvrede i izbjegavanje kako bi sustavno izolirao svoje mete i efektivno ih isključio iz socijalnih aktivnosti. Ima nisko

samopoštovanje, međutim skriva osjećaje i nesigurnosti pretjeranim samopouzdanjem i šarmom. Devijantan je i manipulativan.

3. Potpuno oboružani nasilnik – miran i naizgled nezainteresiran, traži priliku za zlostavljanje kada ga nitko ne vidi ili kada ga nitko ne može spriječiti. Osvetoljubiv i zao prema svojoj meti, no šarmantan i obmanjujući prema drugima, osobito odraslima. Ima velikih poteškoća u pronalaženju i identifikaciji osjećaja.
4. Hiperaktivni nasilnik – slabo razvijene socijalne vještine te poteškoće sa svladavanjem gradiva. Obično se radi o djeci koja imaju neku vrstu poremećaja akademskih vještina, i poteškoće u pravilnoj interpretaciji socijalnih znakova, pa često postupke drugih tumače kao neprijateljske te reagiraju agresijom. Imaju poteškoća u stavljanju prijateljstava.
5. Nasilnik žrtva – istovremeno i meta i nasilnik. Zbog toga što je žrtva nasilja ili zlostavljanja od strane odraslih ili starije djece, zlostavlja druge da bi olakšao svoje osjećaje bespomoćnosti i samoprijezira. Napada manje i slabije mete.
6. Grupa nasilnika – skupina prijatelja koji zajednički rade nešto osobi koju žele isključiti, a što nikada ne bi samostalno izveli. Nasilništvo koje provodi skupina „dobre“ djece, a zna da je to što čini loše i da povređuje njihovu metu.
7. Banda nasilnika – skupina koju ne povezuje prijateljstvo već strateški savez u svrhu postizanja moći, kontrole, dominacije i osvajanja teritorija. Pojedinci se priključuju bandi kako bi pripadali obitelji sličnih sebi, i bili poštovani i zaštićeni. Postaju toliko odani grupi da ne obraćaju pažnju na sveukupne posljedice svojih postupaka.

Zajedničko svim nasilnicima je da vole dominirati, vole iskorištavati druge da dobiju što žele, teško im je sagledati situaciju iz perspektive druge osobe jer su zaokupljeni isključivo svojim željama i zadovoljstvom, slabije od sebe gledaju kao plijen („predatorska agresija“), odbijaju preuzeti odgovornost za svoje ponašanje i željni su pažnje. Ključni razlog za njihovo nasilničko ponašanje jest prijezir – snažni osjećaj antipatije prema nekome koga se smatra bezvrijednim, inferiornim ili nevrijednim poštovanja. Prijezir omogućuje djeci da povrijede nekoga bez da osjećaju empatiju, sućut i sram, zbog osjećaja da imaju pravo na to, netolerantnosti prema različitosti ili slobode u isključivanju, tj. slobode da izbace, izoliraju osobu za koju smatraju da nije vrijedna poštovanja i pažnje.

4.2. Žrtva

Stvar koja je zajednička svoj djeci žrtvama jest da su ih nasilnici odabrali i izdvojili kao objekt prijezira jer su na neki način drukčiji. Žrtve mogu biti gotovo svi, npr. dijete koje je novo u četvrti, najmlađe/najmanje dijete u školi, submisivno dijete, dijete koje se ne voli svađati ili

tući, sramežljivo, tiho, osjetljivo dijete, bogato ili siromašno, dijete čiju rasu/etnicitet/vjeroispovijest/seksualnu orijentaciju nasilnik vidi kao inferiornu, pametno ili talentirano dijete, debelo/mršavo ili nisko/visoko dijete, dijete koje nosi ortodontski aparat ili naočale, ima akne ili bilo kakve fizičke ili psihičke poteškoće. Nakon što je određeno za metu, način kako dijete reagira odredit će hoće li od mete postati žrtva. Ako se dijete pokori napadu i pruži nasilniku ono što se traži, javlja se krivnja, sram i osjećaj neuspjeha zbog toga što se ne može suočiti i nositi s brutalnošću nasilnika, a to pridonosi uništavanju osjećaja dobrobiti. Djeca najčešće ne govore odraslama o nasilništvu iz nekoliko razloga. Osjećaju sram jer su žrtve nasilništva, pogotovo dječaci koje se uči da bi trebali biti izdržljivi, jaki, samostalni te da „dečki ne plaču“. Također, djeca su naučena da je „cinkanje“ vršnjaka loše. Osim navedenog, djeca se boje i osvete ako se nekome povjere ili misle da im nitko ne može ili ne želi pomoći. Žrtva koja ne vjeruje odraslama da će je zaštititi i koja je lišena zdravih vršnjačkih odnosa čini što god treba da bi se oslobodila boli. Suspregnuti bijes može eksplodirati u veliku agresiju usmjerenu na zlostavljača i sve one za koje se čini da su mu pomagali, one koji su promatrali i ništa ne činili te na odrasle koji je nisu uspjeli zaštititi. U alternativnom scenariju žrtva koja potiskuje bijes počini samoubojstvo da bi zaustavila bol. Treća varijanta kombinira prve dvije i danas je vrlo poznata – žrtva potpuno izgubi kontrolu, što rezultira višestrukim ubojstvima, samoubojstvom ili završetkom efektivnog života time što odlazi u zatvor. Najpoznatiji takav slučaj jest masakr u američkoj srednjoj školi Columbine, u kojem su dva učenika usmrtila dvanaest svojih školskih kolega i jednog profesora, nakon čega su počinili samoubojstvo. Kasnije je utvrđeno da su obojica gotovo četiri godine bili mete vršnjačkog nasilja.

4.3. Promatrač

Promatrači mogu biti podržavajuća skupina koja pomaže i ohrabruje nasilnika kroz popuštanje i pomaganje. Mogu nezainteresirano stajati i gledati u stranu ili aktivno ohrabrivati nasilnika, te se čak i pridružiti grupi nasilnika. Aktivno sudjelovanje s nasilnikom izaziva još veću patnju žrtve, potiče antisocijalno ponašanje nasilnika i dovodi promatrača u rizik da postane neosjetljiv na okrutnost i da sam imitira takvo ponašanje ako nasilnika percipira kao popularnog, jakog i hrabrog. Često se nasilje koristi kako bi se poboljšao status u vršnjačkoj skupini. Nedostatak negativnih posljedica u kombinaciji s nagradama za nasilništvo (viši status među vršnjacima, pljesak, smijeh, odobravanje...) pridonose slomu unutarnje kontrole promatrača prema takvim antisocijalnim aktivnostima, kao i smanjenju osjećaja vlastite odgovornosti. Nasilnik više ne djeluje sam - promatrači su postali skupina nasilnika koja zajednički uništava žrtvu, što podjednako smanjuje krivnju koju osjeća pojedinac i povećava negativne attribute

dodijeljene žrtvi. I mirno promatranje ima svoju cijenu – ignorirana nepravda dovodi do ugroženog samopouzdanja i samopoštovanja promatrača, jer se bori s vlastitim strahom od upletanja i znanjem da ne učiniti ništa znači odbaciti moralnu odgovornost prema vršnjaku koji je meta. Četiri najčešća razloga zbog kojih se ne intervenira su strah promatrača da će i njega povrijediti, strah da će on postati nova žrtva nasilnika, strah da će učiniti nešto što će samo pogoršati situaciju, i četvrti razlog je da promatrač jednostavno ne zna što napraviti. No, promatrači imaju više izgovora nego valjanih razloga za ne-interveniranje. Ti izgovori pridonose kvarenju socijalne okoline povećavajući vjerojatnost da će se promatrač prikloniti nasilniku i na kraju sam preuzeti ulogu nasilnika. Neki od razloga ne-interveniranja su: nasilnik je prijatelj promatrača, a žrtva nije, promatrač smatra da to nije njegov problem ili da je žrtva to zaslužila, zavjet šutnje – djeca ne žele biti tužibabe ili izdajice itd. (Olweus, 1996).

Krug nasilništva kojeg je razvio dr. Dan Olweus, jedan od vodećih svjetskih stručnjaka na području proučavanja nasilništva i zlostavljanja među vršnjacima, ukazuje tko su promatrači i što oni rade u situaciji kada se nasilništvo događa. Počevši s nasilnikom/nasilnicima na lijevoj strani kruga, on navodi da se krug odvija obratno od kazaljke na satu što se tiče složenosti različitih likova koji se nalaze oko žrtve:

- A. Nasilnik/nasilnici – koji započinju nasilništvo i imaju aktivnu ulogu
- B. Sljedbenici/pomoćnici – koji imaju aktivnu ulogu, ali ne započinju s nasilništvom
- C. Pristaše: pasivni nasilnik/nasilnici – koji podržavaju nasilništvo, ali nemaju aktivnu ulogu
- D. Pasivni pristaše: Potencijalni nasilnik/nasilnici – kojima se sviđa nasilništvo, ali ne pokazuju otvorenu podršku.
- E. Neangažirani promatrači – koji promatraju što se događa i kažu „To se mene ne tiče“, ne zauzimaju neko stajalište.
- F. Mogući branitelji – koji ne vole nasilništvo i misle da bi trebali pomoći (ali to ne čine).
- G. Branitelji žrtve – koji ne odobravaju nasilništvo i pomažu ili pokušavaju pomoći onome tko je tome izložen (žrtvi).

5. SUVREMENI OBLIK NASILJA – NASILJE PREKO INTERNETA

Posljednjih godina, s napretkom u tehnologiji i sredstvima komunikacije, i nasilništvo postaje mnogo sofisticiranije. Pojavio se novi oblik nasilja među vršnjacima - nasilje preko interneta, u svijetu poznato kao cyberbullying, a označava svaku komunikacijsku aktivnost cyber

tehnologijom koja se može smatrati štetnom kako za pojedinca, tako i za opće dobro. Tim oblikom nasilja među vršnjacima obuhvaćene su situacije kada je dijete ili tinejdžer izloženo napadu drugog djeteta, tinejdžera ili grupe djece, putem interneta ili mobilnog telefona. Odnosno, i počinitelj(i) i žrtva(e) su maloljetnici. Za razliku od tradicionalnog nasilništva u kojem se agresivna ponašanja iskazuju licem-u-lice, nasilje preko interneta je posebno štetno za žrtve jer su mu one izložene i izvan zidova škole, tj. gdje god postoji pristup računalima ili mobitelu što predstavlja novi izazov za roditelje i nastavnike. Kao i kod ostalih oblika nasilništva, nasilnici ponižavaju žrtve zbog izgleda, seksualne orijentacije, spola, rase/etniciteta, siromaštva, ocjena, ili bilo čega što percipiraju kao slabosti ili nedostatke.

S obzirom da je cyberbullying složen fenomen, postoji nekoliko definicija. Kowalski i sur. (2008) definiraju *cyberbullying* kao „korištenje informacija i komunikacijskih sredstava poput e-maila, mobitela, web stranica, i društvenih mreža, kako bi se podržala namjerna, neprijateljska ponašanja pojedinca ili grupe usmjerena na nanošenje štete drugima.“ Patchin i Hinduja (2006) definiraju cyberbullying kao “voljno i ponavljano nanošenje štete elektroničkim putem“.

Ono što je zajedničko svim definicijama je činjenica da se komunikacijska tehnologija koristi za uključivanje u nasilje i da je ta komunikacija, kao i u slučaju ostalih oblika nasilja, namjerna, voljna, i ponavljana (Shariff, 2008).

Nasilje preko interneta se odvija putem sljedećih sredstava (Hinduja i Patchin, 2009) :

- *E-pošta*: Slanjem prijetećih e-mailova ili prosljeđivanjem povjerljivih mailova svim kontaktima iz imenika čime se javno ponižava originalnog pošiljatelja
- *Chat sobe*: Online okružje u kojem pojedinci šalju štetne komentare u stvarnom vremenu
- *Voting/rating internet stranice*: internet stranice na kojima nasilnik objavi fotografiju žrtve kako bi posjetitelji stranice mogli ocjenjivati fizičku privlačnost ili osobnost žrtve
- *Tekstualne poruke*: ponižavajuće poruke ili uvrede preko mobitela, koje nasilnici prvo pokazuju drugima a zatim ih šalju žrtvi
- *Photoshop*: Korištenjem aplikacije za preuređivanje slika, nasilnici mogu izmijeniti slike žrtve dodavajući kompromitirajuće sadržaje
- *Sexting*: Slanje slika ili poruka seksualnog sadržaja putem mobitela

5.1. Nasilnici preko interneta i žrtve

Nasilnici i žrtve mogu biti oba spola podjednako. Grupa koja najviše koristi računala su stariji adolescenti, pa su oni najčešće i žrtve. U toj dobi postoji velika potreba za prihvaćanjem, te se mladi okreću od roditelja prema vršnjacima, zbog čega im je teže ne odgovoriti na zlobne i prijeteće poruke, ili ne pogledati link koji su dobili za internet stranicu nasilnika. Kako se adolescenti sve više služe računalima i mobitelima za pristup društvenim mrežama, tako postaju sve podložniji nasilju preko interneta. I žrtva i nasilnik mogu biti vrlo suptilni oko nasilja (nasilnik neće priznati da vrši nasilje, a žrtva nerado prijavljuje nasilje) i većinom odrasli neće znati ništa o tome što se događa. U nekim slučajevima nasilnik može čak uvjeriti odrasle da je on sam žrtva i dovesti pravu žrtvu u nevolju. Nasilnici vide svoje žrtve slabijima nego što jesu i koriste bilo kakvu ranjivost protiv njih. Nasilnici mogu imati niže samopouzdanje te se ponašati agresivno kako bi kompenzirali vlastite slabosti, no često su to društveno dominantna djeca koja si osiguravaju moć ponižavajući druge. Neki nasilnici i žrtve su međusobno stranci, međutim, u većini slučajeva se poznaju. Nasilnici mogu ostati anonimni ili raditi u grupama zbog čega ih je teže identificirati (Anderson i Sturm, 2007).

Cyber-nasilnici mogu imati različite ciljeve. Neki sebe ne smatraju nasilnicima nego osvetnicima koji štite prijatelja koji je napadnut. Nasilnice su sklonije raditi u grupama i mogući motiv im je dosada ili smatraju opravdanim napadati preko interneta slabijeg, društveno neprilagođenog vršnjaka.

Žrtvama koje su inače smatrane slabima u fizičkom ili socijalnom kontekstu, cyber prostor omogućava stjecanje moći zbog anonimnosti ili dobrog poznavanja tehnologije. Otprilike polovica žrtava nasilja preko interneta su također i žrtve tradicionalnog nasilništva. Žrtve su obično nepopularne, izolirane, depresivne, anksiozne, i bojažljivije nego vršnjaci. Zbog toga često na internetu traže pažnju i privlačenje, osjetljiviji su na manipulaciju, manje brinu oko sigurnosti, ne trude se izvući iz teške situacije, te su manje sposobni ili voljni osloniti se na roditelje za pomoć i prijaviti opasnosti s interneta odraslima. S druge strane, adolescenti koji su socijalno prilagođeni i imaju zdrave vršnjačke i obiteljske odnose, imaju i bolje vještine suočavanja. Oni nasilje ignoriraju ili se učinkovito bore protiv njega te je za njih manje vjerojatno da će pribjeći osvećivanju.

Nasilje preko interneta može izazvati veliku emocionalnu štetu. Žrtve uobičajenog nasilništva su često depresivne, anksiozne, imaju nisko samopouzdanje, problema s koncentracijom te izostaju iz škole i postižu lošije rezultate. Žrtve nasilja preko interneta trpe

jednaku, ako ne i veću psihološku štetu jer se štetne informacije mogu prenositi naširoko, trenutačno i teško ih je ukloniti (Wong-Lo, 2011).

Anonimnost koju internet pruža je također štetna jer žrtve ne znaju je li nasilnik njihov najbolji prijatelj ili potpuni stranac, te je li možda uključeno više njih. To dovodi do zbunjenosti i nepovjerenja u svakoga, čak i nedužne. Prijetnja bez lica je češće strašnija od one identificirane. Žrtve izbjegavaju reći odraslima za zlostavljanje jer se boje da se ništa ne može učiniti. U slučaju nasilja preko interneta i škole su često bespomoćne zbog prirode samog nasilja, jer smatraju da ne mogu ništa poduzeti budući da se ono događa izvan škole i izvan školskih sati.

Također, roditelji i školsko osoblje su neučinkoviti protiv ove vrste nasilja i zbog činjenice da djeca više znaju o tehnologiji od mnogih odraslih. Manjak potpore i poduzimanja mjera od strane odraslih može dovesti do toga da mladi ne vjeruju da im odrasli mogu pomoći, te da zbog toga ne prijavljuju nasilje (Kowalski i sur., 2008). Stoga je proaktivan pristup u edukaciji roditelja, školskog osoblja i članova zajednice o nasilju preko interneta, korak naprijed u prevenciji ovog rastućeg problema.

Nasilništvo putem interneta je prisutno jer tako pruža razne prednosti nasilniku: može ostati anonimn, nanjeti veću psihološku štetu, maltretirati žrtvu i kod kuće, i biti siguran da ga gotovo nitko neće moći pronaći i zaustaviti. S druge strane, žrtva se osjeća ranjivije i usamljenije te doživljava emocionalnu štetu koja traje puno duže nego nasilje.

U istraživanju emocionalnih reakcija na tradicionalno vršnjačko nasilje i nasilje preko interneta, dobiveno je da je najviše sudionika izvještavalo o ljutnji. Ti rezultati su u skladu s rezultatima istraživanja tradicionalnog nasilja (Borg, 1998) i rezultatima istraživanja nasilja preko interneta, tj. preko chat soba (Katzner i Fetchenhauer, 2007): oba su izvjestila da se 40% žrtava osjećalo ljutito.

Manji postotak izvještava osjećaj ljutnje zbog nasilja preko interneta nego zbog tradicionalnog nasilja, moguće iz razloga što se napadi na internetu doživljavaju manje osobnima.

Emocije koje se najmanje povezuju s nasiljem preko interneta su „bepomoćnost“ i „sram“, što je možda posljedica većeg osjećaja kontrole nad onime što se događa, nego kod žrtava tradicionalnog nasilja.

Općenito, o manje negativnih emocija izvještavaju žrtve nasilja preko interneta nego žrtve nasilja uživo. Te razlike mogu biti povezane sa stvarnim ili doživljenim karakteristikama ta dva oblika nasilja. Neki učenici smatraju da nasilje preko interneta nije toliko ozbiljno jer nije „stvarno“ i može se ignorirati, za razliku od nasilja doživljenog uživo (Smith i sur., 2008).

S druge strane, mnogi autori povezuju nasilje preko interneta sa višestrukim štetnim emocionalnim, psihološkim, i bihevioralnim ishodima (npr. Hinduja i Patchin, 2006).

6. POSLJEDICE NASILNIŠTVA

Najekstremnije posljedice nasilništva za žrtve i društvo je nasilje koje uključuje ubojstvo i samoubojstvo. Djeca koja su žrtve nasilništva imaju osjećaj bespomoćnosti koji može biti toliko jak da ih navede na samodestruktivna ponašanja ili smrtonosno osvećivanje. Uz to, žrtve nasilništva često postanu neprepoznatljive zbog promjena u raspoloženju, iritabilnosti, frustracija, ili djeluju umorno i povučeno. U nekim slučajevima žrtve mogu čak postati agresivne prema ukućanima, vršnjacima ili prijateljima. Zbog viktimizacije vršnjaka žrtve se osjećaju tužno, nesretno, povrijeđeno i odbačeno. Konstantno maltretiranje može ozbiljno narušiti samopuzdanje žrtve, ali i izazvati ozbiljne zdravstvene probleme, pa čak i uništiti nečiju karijeru. Žrtve mogu patiti od glavobolja, nesanice, anksioznosti i depresije, ili PTSP-a. Nasilništvo u djetinjstvu uzrokuje lošiju prilagodbu u kasnijem životu.

Nasilništvo također utječe i na same nasilnike. Naime, ako se ne zaustavi u djetinjstvu, vrlo je vjerojatno da će osoba takve obrasce ponašanja pokazivati i kasnije u životu, što znači dugoročne posljedice (veća sklonost agresiji, alkoholizmu i poremećajima ličnosti) (Aluedse, 2006).

Strah zbog odbacivanja ili ponižavanja može dovesti djecu do implozije (samodestruktivnih ponašanja) ili eksplozije (osvećivanja i nanošenja štete drugima). Odbacivanje, brutalnost i manjak ljubavi dovode do razornih posljedica. Djeca koja su posramljena i ranjiva, tražiti će način da pokažu da još postoje, najčešće koristeći agresivnost i nasilje. Također, potreba da se na neki način reagira na nepravdu koju provodi nasilnik te na neaktivnost vršnjaka i odraslih promatrača ostavljaju djetetu samo jedan izbor – da se osveti. Nasilje nije nepredvidivo, ne javlja se iz čistog mira, ono je tragičan kraj često duge, dramatične priče s malim naznakama i povcima za pomoć (Coloroso, 2004).

7. ZNAKOVI UPOZORENJA ZA PREDVIĐANJE NASILNIČKOG PONAŠANJA KOD MALOLJETNIKA

Indikatori tj. znakovi upozorenja („crvene zastave“) koji mogu ukazivati na mogućnost pojave nasilničkog ponašanja kod maloljetnika su: zloraba alkohola i droga, bescilnost, fascinacija oružjem, iskustvo u rukovanju oružjem, dostupnost oružja, razdražljivost, ljutnja i depresivnost, traženje statusa i vrijednosti kroz nasilje, prijetnje nasiljem ili samoubojstvom, kronična ljutnja, odbacivanje/ponižavanje, i provokacija kroz medije.

Također, mnoge osobe koje počine ekstremno nasilna djela nisu naučile sedam osnovnih sposobnosti koje ljudi trebaju za uspješno svladavanje života: kako motivirati sebe, nastaviti unatoč frustraciji, odgoditi zadovoljenje, regulirati raspoloženje, nadati se, empatizirati i kontrolirati impulse. Neke od ovih sposobnosti je vrlo teško razviti ukoliko je netko stalna meta nasilništva. Osobi se teško motivirati i za ustajanje iz kreveta ujutro ako zna da joj slijedi dan u kojem će biti zlostavljana. Teško je nastaviti unatoč frustraciji kada je emocionalna i fizička dobrobit ugrožena dan za danom, bez obzira kakve mjere opreza poduzimali. I raspoloženje je teško regulirati kada je žrtva ignorirana, ismijavana, udarana itd. Također je teško nadati se kada je svaki dan ispunjen povredama, bolom, odbacivanjem i napadima. Kada se to ponavlja dulje vremensko razdoblje, žrtva odustaje od nade da će joj netko pomoći, a pogotovo od nade da sama može prekinuti nasilništvo (Coloroso, 2004).

8. ZAKLJUČAK

Sve veća prisutnost nasilja u mnogim razvijenim industrijaliziranim društvima usmjerila je i veću pozornost na ponašanje i odnose u školi. Međutim, unatoč raznim programima i intervencijama, nasilje je i dalje sveprisutan problem. U reviziji programa za smanjenje nasilništva, Farrington i Ttofi (2009.) utvrdili su da su intervencije koje su uključivale vršnjake (npr. korištenje učenika kao vršnjačkih posrednika ili poticanje promatrača da neodobravaju nasilje i podupiru žrtvu) povezane sa značajnim povećanjem viktimizacije. Ti zapanjujući rezultati su samo ukazali na činjenicu da utjecaj vršnjaka može biti jaka konstruktivna ili destruktivna sila. Upravo zbog toga bi se trebalo raditi na tome da se u školama osigura dobra socijalna klima, te da se s učenicima radi na uspostavljanju zdravih vršnjačkih odnosa. Također, više pažnje bi se trebalo posvetiti slabo istraženom području nasilja među djevojkama. S obzirom da su djevojkama važni socijalni odnosi, a nasilnice koriste upravo indirektno nasilje kao što je isključivanje žrtve iz društva, odbacivanje, klevetanje itd., to može imati razorne posljedice za djevojke koje iznenada budu odbačene. Cyberbullying je još jedan oblik nasilja koji zahtjeva osmišljavanje boljih pristupa, jer postoje problemi kao što su anonimnost nasilnika, nevoljkost žrtve da prijavi maltretiranje, ali i problem nadležnosti jer se nasilje može odvijati i u slobodno vrijeme tj. izvan škole, pa time i izvan nadležnosti škole. Ukupno uzevši, u svijetu u kojem je nasilništvo doseglo novu razinu korištenjem svima dostupne tehnologije potrebna su još mnoga istraživanja i saznanja kako bi se osmislili kvalitetni programi za smanjenje nasilja.

LITERATURA

- Aluedse, O. (2006). Bullying in Schools: A Form of Child Abuse in Schools. *Educational Research Quarterly*, 30 (1), 37-49.
- Anderson, T., & Sturm, B. (2007). Cyber-bullying: From playground to computer. *Young Adult Library Services*, 5 (2), 24-27.
- Belsey, B. (2004). *Always on? Always Aware!* Retrieved from [http://www.cyberbullying.org/pdf/Cyberbullying Information.pdf](http://www.cyberbullying.org/pdf/Cyberbullying%20Information.pdf)
- Bjoerkquist, K., & Niemela, P. (1992.). New trends in the study of female aggression. San Diego: Academic Press.
- Borg M.G. (1998). The emotional reactions of school bullies and their victims. *Educ Psychol* 18:433–444.
- Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva i promatrač : od vrtića do srednje škole : kako roditelji i učitelji mogu pomoći u prekidanju kruga nasilja*. Zagreb : Bios.
- Crick, N. R., i Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66, 710-722.
- Farrington, D. P. i Ttofi, M. M. (2011) Bullying as a predictor of offending, violence and later life outcomes. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 21, 90-98.
- Farrington, D. P. i Ttofi, M. M. (2009). School-based programs to reduce bullying and victimization. *Campbell Systematic Reviews*, 6.
- Hinduja, S., & Patchin, J. (2009). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying*. Thousand Oaks, CA: Corwin.
- Katzer C., Fetchenhauer D. (2007). Cyberbullying: aggression und sexuelle Viktimisierung in chatrooms. In: Gollwitzer M, Pfetsch J, Schneider V, Schulz A, Steffke T, Ulrich C, editors. Gewaltprävention bei Kindern und Jugendlichen. Band I: Grundlagen zu Aggression und Gewalt in Kindheit und Jugend. Göttingen: Hogrefe. p 123–138.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P. i Agatston, P. W. (2008). *Cyberbullying: Bullying in the digital age*. Malden, MA: Blackwell.
- Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga.

- Olweus, D. (1996). *Bullying In Schools: Facts And Intervention*, Research Centre for Health Promotion, University of Bergen, Norway.
- Ortega R., Elipe P., Mora-Merchan J.A., Genta M., Brighi A., Guarini A., Smith P.K., Thompson F., Tippett N. (2012). The Emotional Impact of Bullying and Cyberbullying on Victims: A European Cross-National Study. *Aggressive Behavior: Volume 38*, pages 342–356.
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148-169.
- Shariff, S. (2008). *Cyber-bullying: Issues and solutions for the school, the classroom and the home*. New York, NY: Routledge.
- Simmons, R. (2005). *Ženski bullying : skrivena kultura agresije među djevojkama*. Zagreb: V.B.Z.
- Smith P.K., Mahdavi J, Carvalho M, Fisher S, Russell S, Tippett N. (2008). *Cyberbullying, its forms and impact on secondary school pupils*. *J Child Psychol Psychiatr* 49:376–385.
- Wong-Lo, Mickie; Bullock i Lyndal M. (2011). Digital Aggression: Cyber world Meets School Bullies, *Preventing School Failure*, 55 (2), 64-70.